

УДК 321.01.+323.174 (477).

ТИПИ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ РЕГІОНАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ УКРАЇНИ

О. Г. Стегній

*Інститут соціології НАН України
olexander_stegniy@yahoo.com*

Наведено перелік досліджень регіональних відмінностей політичної культури. З використанням матеріалів соціологічних досліджень підтверджено, що на процес формування політичної культури регіональних спільнот впливають такі чинники, як регіональна ідентифікація, регіональні інтереси і цінності, спільний історичний та політичний досвід, етноконфесійні особливості, наявність регіональних “агентів”. Виконано регіональну класифікацію типів політичної культури.

Ключові слова: політична культура, регіон, класифікація.

Регіональні відмінності політичної культури як предмет соціологічного дослідження.

У соціологічній літературі регіон постає насамперед як простір певної соціальної структури, організації влади та культурних традицій, що дає змогу соціологам говорити про територіально диференційовану спільноту людей. З позиції соціологічного підходу територіальну організацію можна описати як сукупність територіальних спільнот різного рівня та відносин між ними [1, с. 6; 2, с. 178-179]. Завданням соціологічного дослідження є вивчення регіональних відмінностей умов життєдіяльності територіальних спільнот. У соціологічному аналізі соціально-територіальної структури суспільства дослідник акцентує увагу на соціальному механізмі функціонування і розвитку соціально-територіальних спільнот.

Як свідчать результати масових соціологічних опитувань¹, для однозначної більшості респондентів поняття “регіон” набуває двох значень: це місцевість, де вони постійно проживають та частина території України, яка відрізняється від області історією, культурою, економікою та розмірами.

Українські соціологи приділяють достатню увагу впливові історично відмінних шляхів суспільного розвитку територіальних спільнот на відмінності ставлення цих спільнот до подій історичного минулого нашої країни, атрибутів її державності, вибору векторів зовнішньої політики та стратегічних партнерів [3–10].

Регіональні субкультури в Україні, як правильно зазначив С. Макеєв, “є продуктом історичного розвитку, поселенської, освітньої та вікової структур населення, що

¹ Національне опитування 1200 респондентів, проведене Центром “СОЦІС” 1997 р. та національне опитування 1800 респондентів, проведене Інститутом соціології НАНУ 2004 р.

укоренилися у звичках, способі життя, сприймання та пояснення індивідами дійсності, їхнього соціального й економічного становища” [9, с. 8].

Серед вітчизняних соціологів також є думка про існування політичної географії України, яку конституціювали вибори 1994 р.², коли на посаду президента вперше обрано Л. Кучму. Це означає, що “..історико-культурні, економічні, поселенські відмінності набрали політичної форми й понижені до ролі засобів політичної боротьби за домінування, а їх акцентуація стає одним із правил політичної гри” [11, с. 6].

Соціальні дослідники зазначають про існування регіональних відмінностей політичної культури не лише по осі схід – захід. Наприклад, Н. Погоріла висунула гіпотезу про існування “горизонтального” (захід – схід) та “вертикального” (північ – південь) культурального поділу України. Дослідниця, аналізуючи політичну культуру як комбінацію політичної компетенції, довіри політикам та політичній активності, зазначила про відсутність лінійного зв’язку цих елементів політичної культури з віссю захід – схід. Крім того, на її погляд, протистояння політичних культур на зразок громадянська–відчужена є характерним скоріше для центру і півдня [12, с. 64, 78].

З урахуванням геополітичного параметра політичної культури політологи вказують на два “геополітичні вектори” в політичному просторі України: південно-західний – вектор впливу на культурні й релігійні процеси; південно-східний – вектор впливу на економічні рішення; південний (включно з АР Крим) – вектор впливу на сепаратистські й автономні тенденції в українській політиці [13]. Відповідно, В. Полторак виокремив у сучасному українському суспільстві три політичні субкультури – російську, українську та західну, відмінності між якими пояснюють насамперед різним рівнем соціально-економічної активності та ставленням до національних інтересів [14, с. 142-143].

Наведений далеко неповний перелік досліджень регіональних відмінностей політичної культури слугує підтвердженням сегментації політико-культурного простору України. Наявні регіональні спільноти вирізняються особливою регіональною свідомістю, в основі якої – регіональна ідентифікація, регіональні інтереси і цінності, спільний історичний та політичний досвід, етноконфесійні особливості, наявність регіональних “агентів” формування політичної культури.

Відтак правомірно говорити про відсутність у сучасному українському суспільстві *консенсусної політичної культури* з узгодженим ставленням громадян загалом усієї країни до певних політичних сил, які відстоюють відповідні ідеологічні цінності й політичний вектор розвитку. Варто окремо наголосити на особливому значенні для внутрішньонаціональної консолідації рівня підтримки зовнішньополітичного курсу за умов розгортання глобалізаційних процесів.

Натомість є підстави стверджувати факт існування в нашій країні *конфліктних політичних культур* у регіональному вимірі. Наукова проблема полягає в тому,

² Нагадаємо, що того року в Україні відбулися парламентські та дострокові президентські вибори.

наскільки суттєвим є рівень зазначеної конфліктності, передусім які саме показники політичної культури заторкують і протягом якого періоду.

Для вирішення поставленої проблеми ми використали функціональний підхід у дослідженні політичної культури. Предметом дослідження є вплив регіоналізму на окремі функції політичної культури територіальних спільнот України. З урахуванням масового соціального збурення наприкінці 2004 р. (Помаранчева революція) та можливих нових сценаріїв соціально-політичного розвитку країни поміж різних функцій політичної культури найактуальнішими є орієнтаційна, а конкретніше – ставлення до демократії, та активаційна. Комбінація цих функцій дає змогу побудувати чотири типи політичних культур: активно-демократичну; пасивно-демократичну; активно-недемократичну і пасивно-недемократичну³.

Наведена типологізація має значення передусім для визначення перспектив побудови в Україні громадянського суспільства з відповідно достатнім рівнем соціальної самоорганізації, а також для суспільної підтримки демократичного шляху суспільного розвитку.

Як чинник впливу на зазначені функції політичної культури регіон нас цікавитиме насамперед як принцип територіальної організації соціально-політичних та соціокультурних аспектів життєдіяльності людської спільноти. Сумісність спільних соціально-культурних цінностей та рівень політичної солідарності проаналізуємо на підставі політичної самоідентифікації за шкалою праві – ліві, наявних соціально-політичних практик з урахуванням відмінностей історичних умов формування соціокультурних середовищ та особливостей соціально-політичної інфраструктури територіальних спільнот.

Вплив регіонального чинника на політичну культуру розглянемо на підставі чотирьох макрорегіонів: центру, заходу, сходу і півдня. Доцільність такого розподілу полягає у збільшенні вибіркової сукупності для статистичного аналізу та збіжності території названих макрорегіонів з географічним розподілом електоральних відмінностей під час парламентських і президентських виборів останнього десятиріччя. Всі розрахунки стосуються респондентів віком 18 років і старших з урахуванням вікового цензу для участі у виборах. Відтак, статистичному аналізу підлягає 1973 одиниці спостереження.

Для аналізу динаміки можливих змін у політичній культурі регіональних спільнот України протягом 2005–початку 2006 рр. використано емпіричні дані моніторингового дослідження “Українське суспільство” за 2006 р. Отже, у табл. 1 стовпці ЄСД наведено склад макрорегіонів Європейського соціального дослідження за 2005 р., а в стовпці УС – дані зазначеного моніторингу за 2006 р. Окремо зазначимо, що побудова макрорегіонів (склад за областями) в обох опитуваннях є ідентичною.

³ Таку типологізацію запропонував Є.І. Головаха під час виконання планової теми відділу соціально-політичних процесів ІС НАНУ “Політична культура українського суспільства: тенденції та закономірності розвитку” (2002–2005).

Таблиця 1

Склад макрорегіонів України за областями

Макрорегіони	ЄСД	УС	Склад за областями
Центр	634	568	Вінницька, Житомирська, Кіровоградська, Київська (разом з Києвом), Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська
Захід	608	340	Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька
Схід	297	394	Харківська, Донецька, Луганська
Південь	434	481	Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська, Одеська, Херсонська, АР Крим
Разом	1973	1783	

Методологія соціологічного вимірювання типів політичної культури.

Чотири типи політичної культури, притаманні українському суспільству, розглядають у просторі ознак “демократична/тоталітарна” та “активна/пасивна”. Для класифікації респондентів за їхньою близькістю до певного типу політичної культури розроблено дві шкали. На попередньому етапі створення інструментарію емпіричного дослідження сформульовано 50 суджень стосовно ставлення до демократії, та 50 суджень стосовно ставлення до політичної активності. Інструмент фіксував ступінь згоди з кожним із цих суджень за п’ятибальною шкалою. Щоб уникнути монотонності у відповідях на послідовність питань до першого блоку включено 25 суджень, згода з якими є індикатором підтримки демократії, та 25 таких суджень, незгода з якими є індикатором підтримки демократії. Відповідно, до другого блоку увійшли 25 суджень, згода з якими є індикатором позитивного ставлення до політичної активності, та 25 суджень, незгода із якими свідчить про позитивне ставлення до політичної активності респондента.

Після відповідного перекодування обчислювали адитивні індекси підтримки демократії та політичної активності. Обидва індекси змінюються в інтервалі від 1 до 5. У цьому разі 1 означає повну підтримку демократії або ж високий ступінь готовності до активних політичних дій, а 5 – неприйняття демократії та, відповідно, неготовність до активних політичних дій.

Для визначення конструктивної валідності інструменту вимірювання проведено пілотажне опитування десяти респондентів з різними соціально-демографічними характеристиками. Опитування засвідчило, що формулювання запитань не викликали в респондентів складнощів у розумінні або несприйняття. Після цього виконано два пілотажні опитування для оцінки надійності, вдосконалення та оптимізації інструменту

вимірювання. Аналізували стійкість окремих показників, надійність адитивних індексів (модель надійності, що ґрунтується на узгодженості окремих пунктів шкали і оцінюється коефіцієнтом альфа Кронбаха), кореляцію адитивного індексу з відповідним однофакторним рішенням (фактори виділяли методом головних компонентів). Враховували також змістовну збалансованість шкали та показники зовнішньої валідності, яку оцінювали кореляцією отриманих у ході аналізу варіантів шкали зі спеціально включеними в опитувальник питаннями стосовно політичних орієнтацій респондентів. За результатами пілотажних досліджень побудовано дві шкали, кожна з яких містила по шість пунктів (тобто шість суджень). Побудовані на підставі цих суджень обидва індекси мали високу надійність (вимірювалися в рамках моделі альфа Кронбаха) та дуже високо корелювали з відповідними однофакторними рішеннями (фактори виділяли методом головних компонентів). Саме цей інструмент застосовано в загальноукраїнському дослідженні і саме в такому двовимірному просторі виконували емпіричну класифікацію респондентів для віднесення їх до одного з чотирьох виділених теоретично типів політичної культури.

Опитувальник створювали за безпосередньої участі та під керівництвом Є. І. Головахи. Аналіз результатів пілотажу, оцінювання надійності та оптимізацію інструменту – за безпосередньої участі та під керівництвом А.П. Горбачика.

Регіональний чинник рівня демократичності політичної культури.

Аналіз регіонального чинника орієнтаційної функції політичної культури, свідомо обмеженого в нашому випадку показником рівня демократичності, ґрунтується на політичній ідентичності територіальних спільнот з урахуванням особливостей лінгвоетнічної структури, тривалості політичної соціалізації в соціокультурному середовищі певного регіону, а також їхній загальній оцінці реального функціонування демократії в Україні.

Регіональна класифікація типів політичної культури за шкалою демократія–не демократія суттєво відрізняється залежно від методу аналізу. Зокрема, класифікація на підставі ділення навпіл шкали демократичності за точкою 18,5 приводить до переважання демократичного типу масової політичної культури в усіх чотирьох макрорегіонах України. Відповідно, використання методу швидкого (K-means) кластерного аналізу з рухливими (нефіксованими) центрами демонструє реалістичнішу картину, а саме: переважання цього типу політичної культури лише в західному макрорегіоні. У табл. 2 наведено дані Європейського соціального дослідження за 2005 р.

Таблиця 2

**Регіональне поширення емпіричних типів політичної культури
за шкалою демократія–не демократія, %**

Макрорегіони	Емпіричні типи політичної культури			
	демократичний		недемократичний	
	швидкий кластерний аналіз	точка ділення 18,5	швидкий кластерний аналіз	точка ділення 18,5
Захід	57,8	87,7	42,2	12,3
Центр	47,1	80,8	52,8	19,2
Схід	34,0	67,1	65,0	32,9
Південь	41,5	71,9	58,5	28,1
По Україні	47,1	77,2	52,9	22,9

Наведені відмінності регіональної класифікації залежно від обраного методу аналізу поєднують зі збереженням ієрархії поширення емпіричного типу демократичної політичної культури в регіональному розрізі.

Наприклад, найбільше респондентів, які поділяють цінності демократичного типу політичної культури, припадає на західний макрорегіон (значимість відмінностей з рештою регіонів на один відсотковому рівні). На другій – центральний макрорегіон, який, відповідно, за кількістю респондентів з демократичним типом політичної культури обійшов південний і східний макрорегіони. Швидкий кластерний аналіз дає змогу виявити п'ятивідсоткову значимість розбіжностей між східним та південним макрорегіонами, тоді як ділення навпіл шкали за точкою 18,5 не фіксує таких відмінностей. Однак саме останній метод аналізу виявився чутливішим у виявленні значимості розбіжностей поширення демократичного типу політичної культури в центрі і півдні. Якщо швидкий кластерний аналіз не зафіксував значимості відмінностей між зазначеними макрорегіонами, то поділ шкали навпіл виявив один відсотковий рівень значимості розбіжностей.

Діаметрально протилежну картину спостерігаємо щодо макрорегіонального розподілу респондентів, які поділяють цінності недемократичного типу політичної культури. Тут на перші дві сходинки піднімаються східний та південний макрорегіони, тоді як на третій опиняється центральний, а на останній західний. Ділення шкали навпіл за точкою 18,5 дає змогу зафіксувати між всіма макрорегіонами статистично значиму розбіжність, а швидкий кластерний аналіз не “помічає” значимості відмінностей між сходом і півднем.

Аналіз динаміки регіональних відмінностей у поширенні політичної культури за шкалою демократія–не демократія за період 2005–початок 2006 рр. з використанням двох наших методів виявив значні відмінності. Якщо швидкий кластерний аналіз засвідчує відсутність будь-яких статистично значимих змін між усіма макрорегіонами за цей проміжок часу, то ділення шкали за середньою позначкою

18,5 дає протилежний результат. Виняток становить лише східний макрорегіон, у якому обидва методи аналізу не виявили значимих зрушень у поширенні емпіричного типу демократичної політичної культури.

У табл. 3 цифрами позначені: 1 – швидкий кластерний аналіз, 2 – ділення шкали за середньою позначкою 18,5. За 2005 р. наведені дані Європейського соціального дослідження, а за 2006 р. – результати моніторингу “Українське суспільство”.

Таблиця 3

Динаміка регіональних відмінностей у поширенні емпіричних типів політичної культури за шкалою демократія–не демократія, %

Макрорегіони	демократичний тип				недемократичний тип			
	1		2		1		2	
	2005	2006	2005	2006	2005	2006	2005	2006
Захід	57,8	57,7	87,7	80,0**	42,2	42,4	12,3	20,0**
Центр	47,1	46,8	80,8	69,9**	52,8	53,2	19,2	30,1**
Схід	34,0	37,8	67,1	61,1	65,0	62,2	32,9	38,8
Південь	41,5	38,2	71,9	61,1**	58,5	61,8	28,1	38,9**
По Україні	47,1	44,6	77,2	67,5**	52,9	55,4	22,9	32,5**

** Розбіжність даних значима на рівні 0,01

Ціннісне ядро політичної культури, невід’ємним елементом якого є ставлення до демократичних цінностей, формується протягом довготривалої політичної соціалізації і не може бути суттєво змінено під впливом зовнішніх політичних подій за короткий часовий проміжок⁴, навіть якщо ці події спричинили емоційне збурення. Тому відсутність значимих відмінностей у рівні демократичності емпіричного типу політичної культури регіональних спільнот за 2005–початок 2006 рр., яку фіксує швидкий кластерний аналіз, не викликає особливих заперечень.

Для орієнтаційної функції політичної культури важливе значення також має *політична ідентичність* регіональних спільнот. Політична ідентичність за природою раціональна та рефлексивна водночас і тісно пов’язана з політичною ідентифікацією як механізмом становлення ідентичності та способом її розпізнавання. В політичних відносинах ідентифікація одного агента з іншим не відбувається без ідентифікації одного з одним. Розрізняють ситуаційну та надситуаційну політичну ідентичність. Якщо ситуаційна пов’язана з актуальною політичною практикою і може змінитися під впливом дискурсу або рефлексії суб’єкта на відповідну конфігурацію політичної ситуації, то надситуаційна політична ідентичність детермінована передусім власною політичною позицією суб’єкта, всім його попереднім політичним досвідом [15, с. 116-119].

⁴ У нашому випадку йдеться про відставку уряду Ю. Тимошенко, розпад “помаранчевої коаліції” та перемогу Партії регіонів на парламентських виборах у березні 2006 р.

Операціоналізація політичної ідентичності в Європейському соціальному дослідженні відбувається через самоідентифікацію політичних поглядів за традиційною шкалою праві–ліві.

Вимірювання за шкалою праві–ліві проводили за 11-бальною шкалою, де 0 означає цілковито ліві політичні погляди, а 11 – відповідно, праві. Для зручності подальшого аналізу та побудови базових груп респондентів згідно з їхніми політичними поглядами всі значення шкали умовно розділено на три категорії. Перша – значення від 0 до 3 балів – означає ліві погляди, друга – від 4 до 6 балів – центристські погляди, далі – від 7 до 10 балів – респондент дотримується правих політичних поглядів.

Отримані дані фіксують доволі чіткі макрорегіональні відмінності щодо політичної самоідентифікації за шкалою праві–ліві. Зокрема, на різних полюсах виявились західний і східний макрорегіони. Якщо на перший припадає найбільша група респондентів правих поглядів, то у другому такою є категорія опитаних, що ідентифікують себе як ліві. Що ж до центрального і південного макрорегіонів, то вони виконують функцію своєрідного буферного політичного простору. Привертає увагу і той факт, що прихильники центристських поглядів загалом рівномірно розподілені між усіма макрорегіонами і становлять фактично половину від загальної кількості респондентів, які визначились щодо своїх політичних поглядів. Середнє значення шкали (5,54 бала) також свідчить про достатнє поширення в сучасному українському суспільстві центристських політичних поглядів. Ця тенденція особливо знакова для респондентів сходу і півдня, де протягом останніх двох років частка прихильників центристів перевищила кількість прихильників лівих [16, с. 108-109].

Відмінність у кількості респондентів (табл. 4) порівняно з кількістю вибіркової сукупності Європейського соціального дослідження можна пояснити, що далеко не всі учасники опитування змогли ідентифікувати свої політичні погляди за шкалою праві–ліві, а відтак не були включені до цієї таблиці.

Таблиця 4

Політична самоідентифікація за шкалою праві–ліві, %

Макрорегіони	N	Політична самоідентифікація		
		ліві	центристи	праві
Захід	343	5,0	40,2	54,8
Центр	373	17,4	49,6	33,0
Схід	272	30,5	53,3	16,2
Південь	315	22,9	55,2	21,9
По Україні	1303	18,2	49,3	32,5

Пошук можливого пояснення зафіксованих відмінностей у кількості носіїв демократичного і недемократичного типів політичної культури в *особливостях поселенської структури* макрорегіональних спільнот виявився невдалим. Справді,

найбільша частка сільського населення припадає на західний макрорегіон⁵, тоді як у східному і південному виявилось найбільше респондентів з великих міст із населенням понад 100 тис. жителів. Однак статистичний аналіз (тест хі–квадрат) не виявив залежності типу політичної культури від типу населеного пункту.

Також можливим варіантом пояснення макрорегіональних відмінностей могла б стати *демографічна структура місцевого населення*, оскільки загалом по масиву опитаних серед молоді віком до 35 років зафіксовано найменше пасивних не демократів. Водночас серед респондентів пенсійного віку, навпаки, найбільшою, порівняно з іншими віковими групами, виявилась частка пасивних недемократів з найменшим представництвом активних демократів.

Однак віковий макрорегіональний розподіл не виявив яких-небудь значимих розбіжностей. Іншими словами, всі три вікові групи загалом рівномірно розподілені по макрорегіонах і тому віковий чинник не має значимого впливу на зафіксовані розбіжності щодо типів політичної культури регіональних спільнот.

Вплив *лінгвоетнічної структури* населення на типи політичної культури в макрорегіональному вимірі об'єктивно ускладнений тим, що в інструментарії дослідження нема запитання щодо національної самоідентифікації респондентів. Однак опитування дає змогу простежити вплив мови на типи політичної культури за умов білінгвізму. Більшість громадян України володіє українською та російською мовами і рішення, якій мові віддавати перевагу у спілкуванні, приймає в результаті ідеологічно обумовленого вибору. Як зазначає М. Міщенко, “вибираючи мову для спілкування, людина фактично робить вибір на користь певного соціального стереотипу ... соціотворення, який уже “прописаний” традицією вживання мови у даному соціокультурному середовищі” [17, с. 126]. Ментальні та емоційні стереотипи реагування регіональних спільнот на соціально-політичні події визначені соціокультурними нормами і закріплені у мові. Мова є частиною соціальної пам'яті та сукупністю значень, які становлять орієнтовну основу діяльності. Відтак, мовна картина світу відіграє важливу роль у формуванні ставлення регіональних спільнот до суспільних подій та суб'єктів соціально-політичного життя.

Є погляд, згідно з яким “ментальна революція” дасть змогу українській мові проникнути в суспільне життя радше не як мовному, а як соціальному феномену за нових соціальних реалій посттоталітарної політичної системи. Створений за часів радянського режиму стереотип “антикомуністичності” української мови в період краху соціалістичної системи став їй у пригоді, оскільки українська стала мовою “антикомуністичної революції”, отримавши у політичній сфері імідж “прогресивної” [17, с. 130].

⁵ Традиційно західний регіон за складом населення є найбільш сільськогосподарським, в якому питома вага сільського населення сягає половини загальної чисельності його мешканців. Детальніше див.: Шатохін А. Українське село: поселенська мережа в регіональному аспекті // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002.– №1. – С. 180-189.

Лінгвоетнічна структура населення також вирішальним чином впливає на електоральний вибір наших громадян і слугує однією з передумов доволі помітного політичного протистояння по лінії схід–захід, що переконливо доводів В. Хмелько [18].

Отримані результати Європейського соціального дослідження, відповідно, фіксують відчутний вплив мови міжособистого спілкування в найближчому соціальному оточенні на типи політичної культури.

Зокрема, найбільша частка носіїв демократичного типу політичної культури (не залежно від рівня активності в її відстоюванні) припадає на респондентів, які найчастіше спілкуються вдома українською. Відповідно, недемократичний тип політичної культури набув найбільшої підтримки серед тих, хто спілкується вдома переважно російською.

У західному та центральному макрорегіонах зафіксовано найбільшу частку україномовних респондентів, тоді як у східному і південному – російськомовних.

Оскільки, за винятком 28 осіб, усі учасники опитування спілкуються в найближчому соціальному середовищі українською або російською, у табл. 5 наведено результати макрорегіонального розподілу лише за цими мовами.

Таблиця 5

Макрорегіональний розподіл мови спілкування вдома, %

Регіони	N	Мова спілкування вдома	
		українська	російська
Захід	409	95,4	3,9
Центр	669	76,2	23,4
Схід	424	18,1	81,5
Південь	454	24,9	70,9
По Україні	1956	55,4	43,1

Для визначення шляхів формування політичних цінностей і передавання політичної культури від одного покоління до іншого використовують поняття політична соціалізація (безпосередня та опосередкована). Соціалізація є безпосередньою коли вона передбачає безпосереднє передавання інформації, цінностей або думок щодо політики. Політична соціалізація опосередкована, тобто формування політичних поглядів відбувається під впливом власного досвіду в конкретних соціальних умовах включно з умовами проживання в певних регіональних спільнотах.

На тип політичної культури регіональних спільнот за шкалою демократія–не демократія впливає факт народження в Україні, тому вірогідно припустити *тривалість процесу політичної соціалізації в певному соціокультурному середовищі*, територіально окресленому межами певного регіону. Саме тут доцільно враховувати регіональні політичні ідентичності.

Відмінності між регіональними політичними ідентичностями формуються під впливом довго- і короткотривалих чинників. Перші охоплюють особливості поселенської мережі, етнічного складу, релігійності, історичної ідентичності, установок на демократію або тоталітаризм, стереотипи щодо регіональної автономії та збереження унітарного устрою національної держави. Відповідно, короткотривалі чинники пов'язані з ситуативними інтересами регіональних еліт, розміщенням загальнонаціональних інформаційних ресурсів та конфігурацією регіонального медійного простору, поточними політичними процесами (типовий приклад – виборчі перегони).

Регіональний простір, або соціальне середовище, – це не тільки специфічні матеріально-екзистенційні умови життя, описувані економічними, структурними та політичними величинами. Навколишній фізичний і соціальний простір є також інформаційним і мотиваційним простором, у рамках якого індивіди артикулюють й інтерпретують події, що відбуваються.

Соціологічні дослідження регіональних відмінностей українського суспільства дають підстави говорити, передусім, про вагомість впливу регіональних засобів масової інформації, які не тільки постачають інформацію про політичні події, а й поширюють найважливіші цінності, що їх сприймають регіональні спільноти. ЗМІ можуть подавати окремі події як символічний загальнонаціональний капітал, або навпаки, здатні стати могутнім інструментом формування політичних переконань [6, 8].

Аналіз окремих газетних видань Львова і Донецька [8] засвідчив суттєву відмінність нарративного і дискусійного опису окремих свят та історичних персоналій. У Львові центральне місце в історичній пам'яті та схвальну оцінку мають традиційні та нові українські свята, історичні персоналії та події дорядянської доби. І навпаки, у Донецьку в газетних публікаціях домінують та позитивно висвітлювані історичні постаті та події радянського періоду. Введення нових українських свят не створило спільного бачення минулого, а лише підтвердило регіональні відмінності в історичних ідентичностях населення України.

Отже, унаслідок взаємодії зазначених чинників може виникати “патерн регіонального розвитку – історично утворювальний тип відтворення регіональної ідентичності, своєрідний “соціокультурний код” регіону, який визначає тип його розвитку” [19, с. 79].

Виявляється, що демократичний тип політичної культури поширений передусім серед респондентів, які народилися в Україні, тоді як недемократичний тип більше характерний для учасників опитування, які народилися поза межами нашої країни.

Макрорегіональний розподіл результатів Європейського соціального опитування свідчить, що серед респондентів, які народилися в Україні, найменше представництво мають опитані мешканці сходу. Поряд з цим, саме в цьому макрорегіоні, а також на півдні, виявилось найбільше респондентів, які народилися поза межами України (табл. 6).

Таблиця 6

Макрорегіональний розподіл респондентів за країною народження, %

Регіони	N	Країна народження	
		Україна	інша країна
Захід	412	95,1	4,9
Центр	672	90,6	9,4
Схід	426	77,5	22,5
Південь	473	82,5	17,3
По Україні	1983	86,8	13,2

Проведені соціологічні дослідження [3,16] фіксують, що вагомість впливу регіонального чинника на орієнтаційну функцію масової політичної культури в Україні головно визначена *відмінностями історичних умов формування соціокультурних середовищ*. Різниця в історичних умовах формування соціокультурних середовищ на різних територіях України призводить до відчутних регіональних ідеологічних відмінностей, зокрема щодо ставлення до ідеї українського національного відродження. Ця ідея, як зазначає В. Степаненко, певною мірою легітимізувала революційні акції протесту під час президентських виборів 2004 р. [20, с. 83].

Заслугове на увагу погляд львівського соціолога В. Середи, яка зазначає про існування в сучасній Україні двох базових парадигм історичного минулого: “радянської”, що презентує українську історію як регіональну версію російської, та традиційної української, яка наголошує на відокремленості та незалежності історичного процесу в нашій країні. Якщо перша парадигма набула поширення передусім на сході і півдні, то друга – серед мешканців заходу і, частково, центру.

Коли територіальна спільнота оголошує, що вона має певну спільну пам’ять на підставі спільного досвіду, то це передбачає обґрунтування того, що надає уявній спільноті наявну реальність. Тому варіабельність оцінок історичного минулого, зумовлена соціокультурними стереотипами сприймання історичних подій, продовжує помітно впливати на сьогодишнє сприйняття політичного життя, зокрема політичні орієнтації та електоральний вибір регіональних спільнот⁶.

Вірогідно припустити, що на кількість тих, хто поділяє демократичний тип політичної культури, впливає також рівень задоволеності тим, як працює демократія в Україні.

Для вимірювання рівня задоволеності в Європейському соціальному дослідженні використовували 11-бальну шкалу, значення якої інтерпретували так: від 0 до 3 балів –

⁶ Про історичне підґрунтя теперішніх регіональних ідеологічних особливостей свідчить масове порушення громадського порядку на центральній вулиці столиці України у жовтні 2007 р. внаслідок зіткнення прихильників та противників Української повстанської армії (УПА), які таким способом висловили своє протилежне ставлення до 65-ї річниці її утворення.

загалом незадоволений, від 4 до 6 – наскільки незадоволений, настільки й задоволений, від 7 до 10 балів – загалом задоволений.

Отримані дані свідчать, що найбільша частка незадоволених тим, як працює демократія в Україні, припадає на схід і південь, які на останніх президентських виборах переважно підтримували кандидата, який програв, і відчують певну психологічну травму. Відповідно, у цих макрорегіонах найменша частка задоволених реальною практикою демократії в нашій країні. І зовсім протилежну картину спостерігаємо в західному і центральному макрорегіонах, які надали найпомітнішу електоральну підтримку чинному Президенту України. Проте з огляду на перспективи демократичного розвитку країни на окрему увагу заслуговує той факт, що в жодному з макрорегіонів частка задоволених тим, як працює демократія в Україні, не перевищує половини. Крім того, навіть у бастіоні підтримки В. Ющенка, цей показник становить менше третини від загальної кількості респондентів західного макрорегіону (табл. 7).

Таблиця 7

Рівень задоволеності тим, як працює демократія в Україні, %

Регіони	N	Рівень задоволеності		
		загалом незадоволені	наскільки незадоволені, настільки й задоволені	загалом задоволені
Захід	377	27,1	43,5	29,4
Центр	527	32,1	38,9	29,0
Схід	350	70,3	24,0	5,7
Південь	408	55,1	33,3	11,5
По Україні	1662	44,6	35,4	19,9

Серед незадоволених тим, як працює демократія в Україні найбільше пасивних недемократів, а також пасивних демократів, і навпаки, найменше активних демократів. Середній рівень задоволеності практикою реальної демократії фактично не впливає на тип політичної культури. Натомість серед загалом задоволених демократією зафіксовано найбільшу частку активних демократів і водночас найменшу – пасивних демократів та недемократів.

Отже, рівень задоволеності реальною демократією впливає на рівень поширення такого типу політичної культури, як активні демократи та пасивні недемократи. З урахуванням макрорегіонального розподілу рівня задоволеності реальною демократією стає зрозумілим, чому саме в західному та центральному макрорегіонах більше активних демократів, а на сході і півдні – пасивних недемократів.

Регіональний чинник активаційної функції політичної культури.

Як і у випадку дослідження емпіричних типів політичної культури за шкалою демократія–не демократія, регіональне поширення цих типів уже за шкалою пасивність–активність також помітно відрізняється залежно від обраного методу аналізу.

Наприклад, ділення шкали за середньою позначкою 18,5 чітко (на рівні однавідсоткової значимості) відокремлює всі чотири макрорегіони за рівнем емпіричного виявлення як пасивного, так і активного емпіричних типів політичної культури. Цей же метод аналізу відображає відчутну перевагу пасивного типу над активним в усіх макрорегіонах, за певним винятком заходу, і, як наслідок, його однозначне переважання в загалом по Україні (майже вдвічі над активним типом). Водночас, використання швидкого кластерного аналізу фактично нівелює регіональні відмінності між заходом і центром та майже вдвічі скорочує розбіжність між рівнем поширення пасивного й активного типів політичної культури.

Незалежно від обраних методів аналізу в Європейському соціальному дослідженні загалом зберігається ієрархія розміщення макрорегіонів на шкалі пасивність–активність. За рівнем поширення пасивного типу однозначно першим є схід, за ним – південь, тоді як найбільше носіїв активного типу політичної культури виявилось серед мешканців заходу і центру (табл. 8).

Той факт, що максимальний рівень поширення пасивного типу припадає саме на респондентів східного та південного макрорегіонів, і пояснює головну причину відсутності реального опору електорату В. Януковича під час буремних подій навколо переголосування результатів другого туру президентських виборів 2004 р. Саме з причини домінування пасивного типу політичної культури в зазначених макрорегіонах електоральна підтримка В. Януковича була переважно декларативною і тому не стала справді масовою в сенсі акцій політичного протесту [21, р. 19-20].

Таблиця 8

**Регіональне поширення емпіричних типів політичної культури
за шкалою пасивність–активність, %**

Макрорегіони	Емпіричні типи політичної культури			
	пасивний		активний	
	1	2	1	2
Захід	34,2	49,5	65,8	50,5
Центр	33,2	57,3	66,7	42,7
Схід	63,3	88,8	36,7	11,2
Південь	49,3	72,4	50,7	27,6
По Україні	41,6	66,1	58,4	34,0

Примітка. 1 – швидкий кластерний аналіз; 2 – точка ділення 18,5.

Динаміка регіональних відмінностей у поширенні емпіричних типів політичної культури за шкалою пасивність–активність протягом 2005–2006 рр. свідчить про системні зрушення. Незалежно від обраного методу аналізу даних для респондентів заходу і центру характерне відчутне зменшення рівня активності на противагу такому ж істотному зростанню активності учасників опитування на сході й півдні.

Отриманий результат цілком зрозумілий з огляду на перебіг подій на політичному Олімпі, а саме – перемогою Партії регіонів над тандемом “помаранчевої” коаліції. Перемога Партії регіонів на парламентських виборах 2006 р. сприяла поширенню активного типу політичної культури серед її прибічників, які сконцентровані на сході й півдні країни. І дзеркально протилежна ситуація після поразки “помаранчевих” була на заході і частково в центрі.

У табл. 9 за 2005 р. наведені дані Європейського соціального дослідження, а за 2006 – результати моніторингу “Українське суспільство”.

Таблиця 9

Динаміка регіональних відмінностей у поширенні емпіричних типів політичної культури за шкалою пасивність–активність, %

Макрорегіони	пасивний тип				активний тип			
	1		2		1		2	
	2005	2006	2005	2006	2005	2006	2005	2006
Захід	34,2	43,6**	49,5	69,1**	65,8	56,5**	50,5	30,9**
Центр	33,2	43,7**	57,3	73,6**	66,7	56,3**	42,7	26,4**
Схід	63,3	54,8*	88,8	85,0	36,7	45,2*	11,2	14,9
Південь	49,3	49,9	72,4	81,9**	50,7	50,1	27,6	18,1**
По Україні	41,6	47,8**	66,1	77,5**	58,4	52,2**	34,0	22,5**

Примітка. 1 – швидкий кластерний аналіз; 2 – точка ділення 18,5.

* Розбіжність даних на рівні 0,05

** Розбіжність даних на рівні 0,01

Вимірювання впливу регіонального чинника на активаційну функцію політичної культури ґрунтується на інфраструктурі суспільної активності населення, регіональних агентах формування політичної культури та політичних практиках регіональних спільнот.

Наявність розгалуженої зазначеної *інфраструктури* на регіональному рівні важлива з огляду на створення відповідного середовища для залучення широкого загалу в суспільно-політичне життя, передусім можливості соціально-політичної самоорганізації територіальних спільнот.

Доступні інформаційні джерела⁷ свідчать про достатню кількість зареєстрованих громадських організацій та політичних партій і об’єднань в усіх макрорегіонах

⁷ Веб-портали Творчого центру Каунтерпарт <http://ccc.kiev.ua> та інформаційного проекту Комітету виборців України “Політична Україна”: www.polit.com.ua.

України. Однак проведені спеціальні дослідження [22, 23] фіксують проблематичність виявлення реальних громадських організацій з двох причин. По-перше, трирівнева система реєстрації без належного обміну інформації між державними органами реєстрації, а по-друге, складна процедура ліквідації, що створює передумови для існування значної кількості фіктивних організацій. У підсумку серед близько 40 тис. зареєстрованих недержавних організацій лише кожену десятку можна вважати дієздатною в сенсі соціальної діяльності [22, с. 3].

Громадські організації та об'єднання використовують широкий арсенал тактичних підходів, нерідко надаючи перевагу неконвенційним формам протестної активності та прямій дії. Подібні утворення можуть відкривати перед громадянами можливість відкритого висловлення своїх цілей у політичній сфері та сприяти таким формам співробітництва громадян, які необхідні для демократичного суспільства.

Однак масове соціальне збурення під час президентських виборів 2004 р. засвідчило, як слушно зауважує В. Степаненко, “що статистика громадських організацій, показники участі в них та організаційні структури громадянського суспільства є ... недостатнім чинником, який сам по собі не пояснює того, що робить (або не робить) формальну демократію дієвою” [19, с. 84].

Політичні партії, як спеціалізовані політичні структури, намагаються сформувати вподобання, ініціювати інтерес до політичного життя. Партії мають виконувати функцію агрегації інтересів, коли політичні інтереси окремих індивідів (потенційних виборців) та соціальних груп поєднують у партійні програми. Партії також нерідко виконують функцію політичної соціалізації, активно впливаючи на формування політичної культури населення під час дискурсу щодо актуальних суспільно-політичних проблем.

Проте, як свідчить досвід парламентських виборів останнього десятиріччя, партійна соціалізація в Україні виконує функцію скоріше роз'єднання, оскільки політичні партії і блоки намагаються заручитися підтримкою виборців і апелюють до різних ідеологічних орієнтацій та соціально-культурних відмінностей. Крім того, за незначним винятком, зазначені агенти політичної соціалізації залишаються малопотужними, хоча, згідно зі статутом і вимогами законодавства, мають первинні організації в більшості областей України.

Відтак на регіональному рівні існує номінально достатня інфраструктура для соціально-політичної самоорганізації територіальних спільнот, проте фактична спроможність цієї інфраструктури сприяти суспільній самоорганізації громадян є скоріше, відкритим питанням.

Наявні в сучасному українському суспільстві моделі політичної соціалізації можуть бути як уніфікувальними, так і роз'єднувальними. Зафіксовані відмінності свідчать, що в регіональних спільнотах є *агенти*, які використовують особливі моделі *політичної соціалізації*. Функцію таких агентів можуть виконувати інститути та організації, групи інтересів (економічні об'єднання, трудові колективи), які впливають на політичні установки регіональних спільнот. Соціологічні дослідження регіональних

відмінностей українського суспільства дають підстави говорити передусім про важливість впливу такого агента формування політичної культури, як регіональна еліта.

Регіональні еліти прийшли до незалежності цілком прагматичним шляхом. Ті, хто мав реальну владу в Радянській Україні, бачили в незалежності оптимальний спосіб збереження того, чим володіли за умов загальної економічної кризи, яка почала поступово охоплювати всі сфери радянської економіки. Регіональним елітам було що втрачати, тому вони так оперативні пішли на поступки націонал-демократам у тому, що стосувалося формування ідеологічного та культурного фасаду держави.

Ставлення регіональних еліт до центральної влади України як до спадкової системи передбачає дві лінії стратегії та зразків взаємодії: модерністську і консервативну. Відтак у кожному з макрорегіонів України окремі представники регіональних еліт демонструють модерністські установки, тоді як інші тяжіють до авторитаризму радянського зразка.

Політичних акторів у такій системі можна розглядати як “своїх” або як “чужих” у відношеннях з політичною структурою щодо власного політичного довголіття. “Свої” зацікавлені в збереженні існуючого статус-кво, тоді як “чужі” мають прореформістські погляди і часто воліють законодавчих змін, сподіваючись у такий спосіб змінити на ліпше своє становище. У цьому разі “чужі” підтримують реформи до тієї межі, доки зміни не торкаються їхньої власної безпеки. Тому власне політичне довголіття є важливішим, ніж політичні програми та концепції. Політику не розглядають як реалізацію суспільного блага, а в ленінському сенсі як логіку отримання влади.

Схильність регіональних еліт до модерністської або авторитарної моделі поведінки може бути визначена, як пропонують німецькі соціологи, на підставі ставлення й оцінки сучасної трансформації режиму і регіональної політики; політичних цілей та стратегії щодо їхньої реалізації; уявлення про дискурс у територіальній спільноті; власне місце в політичній структурі країни та наявні зовнішні контакти [24, р. 168].

Ілюстрацією наведеного підходу є типологізація регіональної еліти Львівської обл. на дві головні групи. Перша група – моральні націоналісти, а друга – функціонально-прагматичні актори. До складу першої групи входять дві підгрупи: авторитарні націоналісти, які акцентують увагу на сильній централізації влади й авторитарній формі правління державою, та громадянські націоналісти з демократичним уявленням про державний устрій. Обидві частини були пов’язані з мобілізацією громадянської активності кінця 80–початку 90-х років і, цілком вірогідно, під час Помаранчевої революції. Відповідно, другу групу формують радянські адміністратори, зазвичай працевлаштовані в органах виконавчої влади, та політично активні бізнесмени, серед яких поширений прагматичний підхід до політики [24, р. 168].

Незважаючи на відмінності, серед місцевої еліти Львівщини є консенсус щодо національного питання. Ставлення еліти не відрізняється від ставлення пересічних громадян, що позначається на електоральній поведінці, зокрема, підтримці правих і

правоцентристських партій⁸. Профіль регіональної еліти Донбасу визначений надмірною концентрацією промислових підприємств, які ще за радянських часів були інструментами політичного та соціального контролю над робочою силою. Колектив визначає життя робітника і підприємство сприяє як об'єднанню, так і роз'єднанню робочої сили. За радянських часів це ще був символічний колективізм, оскільки колектив не перетворився в самоорганізацію робітників, але був організований і визначений згори. Робітники залежали від управлінців, через яких очікували на захист на робочому місті від зовнішніх загроз. Одночасно, стратегії всередині підприємств мали ефект індивідуалізації. Профспілки створювали також згори, їхні організації на підприємствах були частиною керівництва цих підприємств.

Сьогодні недостатня робоча мобільність, професійна та територіальна ідентичність є особливо відчутною у вугільній промисловості, де більшість робітників ідентифікують себе зі своїм підприємством та місцевим населенням. Вони, як і раніше, залежать від шахтоуправлінь не тільки у сенсі роботи, а й отримання палива та інших форм соціального захисту. За таких соціально-економічних умов головним регіональним актором формування політичної культури населення східного макрорегіону є, насамперед, директорський корпус найпотужніших промислових підприємств.

Місцева еліта висловлює гордість за свою належність до “старого індустріального регіону”, посилаючись на традиції фізичної праці та компетенції у техніці. Відсутність будь-якого альтернативного бачення розвитку регіону, поза традиційним індустріальним, супроводжується пасивним ставленням до змін.

Показником власне активаційної функції політичної культури регіональних спільнот є *наявні політичні практики*. Для операціоналізації цього показника використовували такі емпіричні індикатори, як досвід звернення до політиків та представників влади; робота в партійних, громадських та інших недержавних організаціях; власна участь у політичних акціях (поширення листівок, підпис петицій, участь у санкціонованих мітингах або демонстраціях), а також членство в політичній партії (табл. 10).

⁸ Однак треба визнати недостатню потужність власне місцевої еліти. Перемога національно-демократичних сил у Галичині на початку 90-х років XX ст. усунула від влади управлінську, інженерно-технічну та наукову еліту, здебільшого, немісцеву за походженням. Нова зміна не мала необхідного економічного та управлінського досвіду і в середині 90-х років була замінена переважно колишніми керівниками районного рівня. За півтора десятиліття державної незалежності України в Галичині, передусім унаслідок економічної відсталості від індустріальних регіонів, так і не виникло потужної регіональної еліти.

Таблиця 10

Регіональний вимір наявних політичних практик, %

Наявні політичні практики	Регіональний розподіл				По Україні (n-1971)
	захід (n-407)	центр (n-670)	схід (n-425)	південь (n-469)	
Звертатися до політиків, представників влади	11,3	9,1	5,4	11,3	9,3
Працювати у політичній партії або русі	6,1	3,5	4,0	4,0	4,3
Працювати в іншій організації або об'єднанні	5,7	1,5	1,0	1,9	2,4
Носити політичні атрибути або клеїти листівки	26,9	11,4	5,7	5,4	12,0
Підписувати петиції	18,6	6,8	9,0	5,6	9,4
Брати участь у санкціонованих мітингах або демонстраціях	41,0	17,1	16,3	7,5	19,6
Членство в політичній партії	3,4	2,1	6,6	3,6	3,7

Унаслідок стійкого посттоталітарного стереотипу щодо неможливості захисту громадян України своїх прав перед державою, поєднаного з критично низьким ресурсом довіри до її основних інститутів та нерозвиненістю механізмів суспільного діалогу і зворотного зв'язку суспільства і влади, за останній рік до проведення опитування доволі незначна частка респондентів безпосередньо зверталась до політиків та представників влади. На тлі загального незначного поширення подібної практики найменший показник мав східний макрорегіон.

Що стосується досвіду *праці в політичній партії або русі*, то отримані результати не виявили скільки-небудь статистичних розбіжностей у регіональному вимірі. Учасники опитування із західного макрорегіону частіше, ніж респонденти з інших макрорегіонів, працювали в інших організаціях або об'єднаннях. Хоча інструментарій не передбачав уточнення, яких саме організацій та об'єднань, однак скоріше за все йдеться про громадські або неурядові, і з меншою часткою вірогідності про конфесійні, виходячи з логіки формулювання запитання.

Знову-таки в західному макрореґіоні виявилась найбільшою кількістю респондентів, які *носили політичні атрибути або клеїли листівки*, на протипагу мінімальному поширенню подібної соціально-політичної практики на сході та півдні. Якщо пригадати символіку Помаранчевої революції (передусім помаранчеві стрічки), то цей результат стає цілком зрозумілим. Інша річ, що електорат В. Януковича не відрізнявся адекватною до прихильників В. Ющенка активністю в поширенні “символічного капіталу” свого претендента на посаду глави держави. Серед усіх опитаних найчастіше за останній рік *підписували петиції* респонденти знову-таки в західному макрореґіоні.

Однією з найвиразніших та візуальних форм громадянської активності є *участь у санкціонованих мітингах і демонстраціях*. Стимулом до участі в політичному протесті прямої дії є малоефективність інших легітимних каналів висловлення своїх інтересів. Найбільше учасників санкціонованих мітингів та демонстрацій припадає на респондентів західного регіону, а найменше – півдня. Цей результат цілком збігається з географією соціально-політичної активності під час подій Помаранчевої революції. А тому виваженішою може бути соціологічна інформація, отримана не за форс-мажорних обставин, а після завершення виборчих кампаній.

Дослідження фіксує *незначний рівень членства в політичних партіях* України, який суттєво відрізняється від офіційних даних самих партій, якими вони апелюють до широкого загалу з метою демонстрації своєї потужності, а відтак, і привабливості для пересічного виборця. Отриманий результат доволі прогнозований і не тільки є наслідком недостатньої соціальної активності учасників опитувань, а й пояснюється малопотужною організаційною інфраструктурою зазначених суб’єктів політичної діяльності на регіональному рівні.

Регіональний розподіл виявив значимість розбіжностей лише зі східним макрореґіоном, де виявилась найбільша частка респондентів – членів політичних партій. Проте змістовний аналіз відповідей цієї категорії опитаних ставить під сумнів коректність їхніх відповідей.

Наприклад, лише половина респондентів зі сходу зазначила своє членство в політичних партіях, називаючи переважно Партію регіонів. А решта визнали, що є членами виборчих блоків політичних партій, передусім блоку “За єдину Україну”. Однак, такі блоки є за природою ситуативними і на момент проведення опитування у Верховній Раді фактично цього виборчого блоку не існувало.

Зазначимо, що респонденти, відповідаючи на запитання про своє членство в політичних партіях, використовували відповідну картку, яка містила перелік лише тих політичних партій та виборчих блоків, які офіційно зареєструвались для участі в останніх парламентських виборах 2002 р. Подібної процедури відбору вимагали організатори Європейського соціального дослідження для уніфікації емпіричних результатів серед усіх країн-учасників цього проекту. Однак у такій ситуації респондентам-членам політичних партій логічно було б скористатися відкритою альтернативою відповіді “інша” і записати назву відповідної політичної партії, навіть якщо вона входила у виборчий блок “За єдину Україну”.

Останній результат, окрім зафіксованих регіональних відмінностей, слугує також ілюстрацією принаймні двох фактів: невідповідності оголошеного респондентами членства в політичних партіях реальному рівню членства в цих організаціях та знову-таки невідповідності партійної статистики більшості політичних партій України фактичній кількості їхніх обласних партійних організацій.

Отже, розвиток соціально-економічних та політичних процесів в Україні після проголошення її державного суверенітету надав гостроти проблемі соціально-просторової структури країни. Як це звичайно буває за умов кризових розламів, латентні структури виходять на поверхню, приховані ж набувають очевидності. Сучасна “регіоналізація” України постає передусім як продукт розпаду централізованої економіки та державно-політичних структур. Цей процес стимулює тенденції локальної самоорганізації різних соціальних, економічних, комунікативних та владних структур.

Однак вагомість впливу регіонального чинника на формування політичної культури населення України головно визначена ембріональною стадією регіоналізму в Україні, коли поняття регіону та локальної спільноти в масовій свідомості є, здебільшого, невизначеним, а тому не береться до уваги інший потенціал дієздатності у вирішенні проблем суспільного життя країни.

Регіон, вагомість ближнього соціального простору набувають серед населення України значення етнокультурного регіоналізму як джерела напруженості. Історична пам’ять нації виявлена в двох “іпостасях”. У західній Україні і невиразно в центрі її розглядають як імпульс для самостійної, незалежної української нації. Ознаками такого розуміння є увага до відродження української культури, української мови як мови державної, етнокультурне відокремлення. Інші регіони, особливо схід та “нова Україна” (південь і Крим), схильються радше до іншої пам’яті. Вони бачать Україну як фрагмент російської історії та державності.

Етнокультурна форма регіональної напруженості затіняє роль регіону як прагматичного інструменту дій для створення модерністської та соціально зорієнтованої України. Усвідомлення значення регіону як інструменту для перехідного етапу, прагматичного регіоналізму самопомогі залишається все ще дуже розмитим. Тому відмінності історичної пам’яті та ідентичності регіональних спільнот не позначаються на “індексі громадянськості”, агрегованому показнику рівня політичної залученості, активності та політичної ефективності.

За шкалою *активність–пасивність* в усіх макрорегіонах, за винятком західного, переважає пасивний тип політичної культури. У випадку західного макрорегіону можна говорити про фактичну збалансованість активного та пасивного типу. Однак доцільно враховувати той факт, що помітне зростання участі населення західних областей України в законних мітингах, демонстраціях в опитуванні 2005 р. було наслідком передусім масового соціального, а точніше, – емоційного збурення під час останніх президентських виборів. Результати парламентських виборів 2006 р., які закінчились розпадом “помаранчевої коаліції” і поверненням до керівництва уряду

В. Януковича, засвідчити загальної ситуативності і залежності зростання соціальної активності та самоорганізації наших громадян від боротьби політичної еліти.

За шкалою *демократія–не демократія* в усіх без винятку регіонах численнішим виявився демократичний тип політичної культури. Зростання наближеності громадян України до центристської платформи [16, с. 109] дає змогу зменшувати вплив ідеологічних розбіжностей між прихильниками двох крайніх політичних течій: лівих та правих. Переважання центристської політичної платформи поміж інших політичних течій в усіх регіонах, за певним винятком західного, дає підстави стверджувати: політична ідентичність за показником наближеності до певних політичних течій не є дезінтеграційним чинником політичної культури сучасного українського суспільства.

Ціннісна орієнтація в системі координат демократія–не демократія є доволі **усталею конструкцією** в масовій свідомості, яка формується внаслідок тривалої політичної соціалізації індивіда і тому має достатню витривалість щодо вагомості впливу зовнішніх політичних подій, які відбулись протягом короткого проміжку часу. Відтак відставка уряду Ю. Тимошенко, розпад “помаранчевої коаліції”, як і перемога Партії регіонів на парламентських виборах 2006 р. не вплинули суттєво на регіональні відмінності поширення емпіричного типу демократичної політичної культури населення України зразка початку 2005 р.

Регіональні відмінності поширення емпіричних типів політичної культури за *змішаною шкалою* значно відрізняються залежно від обраного методу аналізу.

Ділення шкали за середньою зафіксувало у 2005 р. відчутну перевагу пасивно-демократичного типу на сході, півдні, а також у центрі. Лише на заході виявлено фактичну рівновагу двох найчисленніших типів: пасивних і активних демократів. Мінімальне поширення серед усіх регіонів має тип активних недемократів. У всіх регіонах, за винятком сходу, ця категорія респондентів практично збігається. В західному макрорегіоні зафіксовано найчисленнішу групу активних демократів, яка має статистично значимі відмінності від решти макрорегіонів, включно з центральним. Мінімальна кількість активних демократів припадає на східний макрорегіон і водночас, саме цей макрорегіон демонструє приклад найбільшого поширення пасивних недемократів, кількість яких поступово зменшується по осі схід–центр–захід.

Відповідно, швидкий кластерний аналіз нівелює перевагу пасивних демократів над активними на півдні, однак зберігає їхнє співвідношення на сході й збільшує перевагу перших над другими на заході і в центрі. Автоматичний вибір початкових центрів змішаної шкали призводить до відчутного збільшення частки як активних, так і пасивних недемократів у всіх макрорегіонах, за певним винятком центру у випадку останнього типу політичної культури.

Незалежно від обраного методу аналізу емпіричні дані 2006 р. демонструють доволі чітку тенденцію. Частка активних демократів значно зменшується в усіх макрорегіонах, за винятком сходу, тоді як кількість активних недемократів фактично

не змінюється. Скорочення зазначеного типу призводить, як свідчить швидкий кластерний аналіз, до збільшення частки пасивних демократів на заході, у центрі й на півдні. На окрему увагу заслуговує східний макрорегіон, де автоматичний вибір початкових центрів шкали фіксує скорочення частки пасивних недемократів.

У табл. 11 цифрами позначені “1” – швидкий кластерний аналіз, а “2” – ділення шкали за середньою позначкою 18,5 за 2005 р. наведені дані “Європейського соціального дослідження”, а за 2006 – результати моніторингу “Українське суспільство”.

Таблиця 11

**Динаміка регіональних відмінностей у поширенні емпіричних типів
політичної культури за змішаною шкалою
пасивність–активність та демократія–не демократія, %**

Макрорегіони	Емпіричні типи політичної культури							
	активні демократи				пасивні демократи			
	1		2		1		2	
	05	06	05	06	05	06	05	06
Захід	35,9	25,9**	43,8	25,3**	21,9	31,8**	41,2	54,7**
Центр	30,1	21,8**	37,2	20,1**	17,0	25,0**	43,9	49,8**
Схід	7,1	10,9	9,8	9,1	26,9	26,9	61,4	52,0*
Південь	19,8	14,3*	24,0	12,9**	21,7	23,9	48,2	48,2
По Україні	26,2	18,2**	32,2	16,7**	21,0	26,4**	46,6	50,8*
	активні недемократи				пасивні недемократи			
	1		2		1		2	
	05	06	05	06	05	06	05	06
	Захід	29,9	30,6	7,7	5,6	12,3	11,8	7,2
Центр	36,6	34,5	4,6	6,3	16,2	18,7	14,3	23,8**
Схід	29,6	34,3	7,0	5,8	36,4	27,9*	28,1	33,0
Південь	30,9	35,8	6,5	5,2	27,6	26,0	21,4	33,7**
По Україні	32,2	34,0	5,4	5,8	20,6	21,4	15,8	26,7**

Примітка. 1 – швидкий кластерний аналіз; 2 – точка ділення 18,5.

* Розбіжність даних на рівні 0,05.

** Розбіжність даних на рівні 0,01.

Отже, нова тестова методика типологізації політичної культури населення України фіксує певний вплив макрорегіонів на загальну кількість носіїв окремих типів політичної культури, проте зафіксовані відмінності цієї кількості не виявились критичними для існування єдиного домінантного типу політичної культури населення України.

Наявність різних політичних преференцій регіональних спільнот України, що підтверджена результатами голосування на парламентських та президентських виборах останнього десятиріччя, поєднується з домінуванням єдиного *пасивно-демократичного типу* масової політичної культури. Певний виняток становить західний макрорегіон, де однозначно демократична спрямованість світогляду населення поєднується з проміжним за ознакою пасивність–активність типом політичної культури.

Відтак, по-перше, розбіжності в електоральних вподобаннях не роз'єднують регіональні спільноти України за ознакою ставлення до демократичних цінностей; а по-друге, підтримка демократичних цінностей є пасивною для переважної більшості громадян України. Останній висновок свідчить про малорозвиненість громадянського суспільства в нашій країні, що об'єктивно створює соціально-політичні передумови для пролонгування авторитарних форм державного управління на тривалий час.

1. *Meier–Dallach H. P., Hohermuth S., Nef R., Anliker R.* Zwischen Zentren und Hinterland. – Diessenhofen: Verlag Ruegger, 1982. – 350 s.
2. *Доленко Д. В.* Територіальна організація общества как объект научного исследования // Регионология. Науч.-публ. журн. – 1999. – № 2. – С. 173-188.
3. *Стегній О.* Динаміка просторово-територіальної самоідентифікації населення України // Укр. соціум. – 2004. – № 2. – С. 62-74.
4. *Стегній О., Чурилов М.* Регіоналізм як об'єкт соціологічного дослідження. – К.: Центр “СОЦИС”, 1998. – 188 с.
5. *Макеєв С., Патракова А.* Регіональна специфікація соціокультурних відмінностей в Україні // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – № 3. – С. 109-125.
6. *Кононов І. Ф.* Етнос. Цінності. Комунікація (Донбас в етнокультурних координатах України). – Луганськ: Альма-матер, 2000. – 494 с.
7. *Odushkin O.* Political Subcultures in Ukraine: Historical Legacy and Contemporary Divides, Extreme Movements and Ideological Preferences of Eastern and Western Ukrainians as Indicators of Hidden Antagonism // Polish Sociological Review. – 2000. – N 4. – P. 411-445.
8. *Sereda V.* Regional Historical Identities in Ukraine: Case Study of Lviv and Donetsk // Наук. зап. Нац. ун-ту “Києво–Могилянська Академія”. – 2002. – Т. 20. Соціол. науки. – С. 26-33.
9. Регіональна Україна. – К.: Геопринт, 2003. – 400 с.
10. *Кононов І.* Донбас: етнічні характеристики регіону // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – № 2. – С. 72-97.
11. *Оксамитна С., Макеєв С.* Соціологічний ракурс політичної географії України // Політичний портрет України. Бюлетень Фонду “Демократичні ініціативи”. – 1995. – № 11. – С. 1-7.
12. *Погоріла Н. Б.* Регіональні поділи в Україні: на прикладі політичної культури // Політична культура: теорія, проблеми, перспективи. – К.: ПАРАПАН, 2004. – С. 63-81.
13. *Дацюк С., Грановский В.* Геополитика, хронополитика и культурнополитика Украины // Зеркало недели. – 1999. – 16 янв.
14. Социология и политика. Материалы круглого стола и научной конференции социологов и политологов Украины и России (19–21 июня 2003 года). – К.: Ин-т социологии НАН Украины, 2003. – 184 с.

15. Качанов Ю. Опыты о поле политики. Интерференция. – М.: Ин-т эксперим. социологии, 1994. – 159 с.
16. Стегній О. Регіональний чинник розвитку політичної культури населення України // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2005. – № 3. – С. 94-122.
17. Міщенко М. Мова і політичне життя // Незалежний культур. часопис “Г”. – 2004. – № 35. – С. 126-132.
18. Хмелько В. Через що політикам вдається розколювати Україну // Дзеркало тижня. – 2006. – 24 черв.
19. Баранов А. В. Региональная политическая идентичность // Социальная идентичность: способы концептуализации и измерения. – Краснодар, 2004. – С. 77-86.
20. Степаненко В. До громадянського суспільства // Сподівання на іншу Україну. Президентські вибори - 2004 та навколо них: думки, настрої, оцінки людей. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2005. – С. 78-86.
21. Hans van Zon. Political Culture and Neo-Patrimonialism under Leonid Kuchma // Problems of Post-Communism. – 2005. – September - October. – P. 12-22.
22. Громадянське суспільство в Україні. Аналітичний звіт за результатами загальнонаціонального опитування недержавних організацій України. – К.: Вид. дім “Козаки”, 2003. – 64 с.
23. Звіт за даними дослідження “Стан розвитку неурядових організацій України у 2002 році”. – К.: Творчий центр Каунтерпарт, 2003. – 120 с.
24. The Making of Regions in Post-Socialist Europe – the Impact of Culture, Economic Structure and Institutions/ Ed. by Tatur Melane. – Wiesbaden: VS Verlag fuer Sozialwissenschaften, 2004. – Т. 1. – 343 p.; Т. 2. – 416 p.

TYPES OF POLITICAL CULTURE OF REGIONAL COMMUNITIES IN UKRAINE

O. G. Stegnyy

Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine
olexander_stegnyy@yahoo.com

Review of recent studies in the field of regional differences of political culture is offered in the article. Addressing the data of various sociological surveys, the author illustrates that process of shaping of political culture in the regions is influenced by such factors as regional identification, regional interests and values, shared historical and political experience, ethno-confessional specifics, and presence of regional agents. Author develops regional classification of types of political culture.

Key words: political culture, region, typology.

Стаття надійшла до редколегії 01.10.2007
Прийнята до друку 10.01.2008

Місто-село у глобальному просторі

City and Village in Global Space